

Sosiaalinen verkosto tukee maahanmuuttajaäidin yksinhuoltajuutta

Riikka Anttila ja Outi Rantala

Tiivistelmä

Maahanmuuttotutkimuksissa Suomessa yksinhuoltajuus on uusi aihealue. Kasvatustieteen pro gradu -työssä ”Lähellä ja kaukana; Sosiaalinen verkosto maahanmuuttajanaäidin yksinhuoltajuudentukena” kuvailtiin maahanmuuttajaäitien sosiaalisia verkostoja, niiden merkitystä yksinhuoltajuuden tukena sekä verkostojen muutosta projektivuoden 2004–2005 aikana.

Tässä artikkelissa selvitetään maahanmuuttajaäitien sosiaalista verkostoa, sosiaalisen tuen merkitystä maahanmuuttajaäidin yksinhuoltajuudelle ja projektivuoden aikana tapahtunutta muutosta sosiaalisissa verkostoissa sekä tuessa.

Tapaustutkimuksen kohde-ryhmä koostui neljästä Kosovosta Suomeen muuttaneesta albaanin naisesta, jotka olivat lastensa yksinhuoltajia. Naiset osallistuiivat Salossa ”Käsi käteen” -projektiin. Tutkielmassa tavoiteltiin maahanmuuttajanaisten oman äänen esille tuomista sekä vertailtiin seitsemän viranomaisen näkemyksiä äitien omiin kokemuksiin.

Albaaniäitien sosiaalisissa verkostoissa keskeisiä olivat sukulaisuus- ja perhesuhteet, maahan-

muuttoyksikön viranomaiset sekä projektissa mukana olleet toimijat. Albaaniäidit saivat verkostoiltaan emotionaalista, tiedollista ja materiaalista tukea. Lapset olivat äitien elämässä tärkeintä. Oman äidin ja lasten isoäidin puuttuminen arjesta korostui sekä äitien että viranomaisten haastatteluissa. Kaikilla oli tärkeitä albaanistyviä, jotka antoivat sosiaalista tukea. Maahanmuuttoviranomaisten tuen merkitys tuli vahvasti esille sekä äitien että viranomaisten haastatteluissa.

Albaaniäitien suomalaisverkostot laajenivat projektivuoden aikana. Projektin kautta äidit saivat sekä emotionaalista että tiedollista ja materiaalista tukea. Viranomaiset korostivat suomalaiskontaktien merkitystä. Albaaniäidit pitivät projektin yhteisöllisyyden tunnetta tärkeänä. Projektin toimintamallien jatkuvuutta ja maahanmuuttajaäitien kasvatustehtävän tukemista pidettiin hyvin tarpeellisena.

Tutkimuksen taustaa

Maahanmuuttajien sosiaaliset verkostot muodostavat useiden tutkimusten mukaan tärkeän osan maahanmuuttajan selviytymisestä uudessa yhteiskunnassa (Marjeta 1998). Maahanmuuttajien kotoutumisselvityksessä Marjeta (1998, 49) tuo esille naisten erityisvaikeudet. Naisten arki kiertyy usein kodin ympärille. Useiden tutkimus-

ten (Huttunen 2002, 328; Rapport & Dawson 1998, 7-9; Tiilikainen 2003, 64) mukaan koti merkitsee maahanmuuttajanaiselle arjen toistuvia rutiineja, tuttuja sosiaalisia vuorovaikutussuhteita ja muistoja. Alitolppa-Niitamo (2005, 39) toteaa, että maahanmuuttajaperheiden suurimpia haasteita ovat kielitaidottomuus sekä uuden yhteiskunnan tuntemuksen ja kontaktien puute. Maahanmuuttajanaisten elämästä puuttuu usein Suomessa toisten antama tuki. Oman äidin, naispuolisten sukulaisien tai ystävien puuttuessa äiti on usein yksin vastuussa lasten ja kodin hoidosta. (Tiilikainen 2003, 125, 203-204)

Uudessa ja vieraassa kulttuurissa oma vanhemmuus ja kasvatuseriaatteet muuttuvat. Erilaiset kasvatuskulttuurit kohtaavat päiväkodeissa ja kouluissa. (Alitolppa-Niitamo 2005, 45-46; Novitsky 2005, 81) Muutokset asettavat perheille uusia haasteita ja vastuuta. Maahanmuuttajien käsitykset lasten ja vanhempien välisistä suhteista, vastuusta ja työnjaosta, sekä viranomaisten ja vanhempien välisistä rooleista saattavat olla erilaisia kuin kantaväestöllä (Novitsky 2005, 72). Perherakenteiden murtuminen näkyy Alitolppa-Niitamom ja Abdullahin (2001, 144) mukaan perheiden pienenemisenä. Perheitä hajoaa ja niitä muodostetaan uudelleen, perheisiin saattaa liittyä uusia sukulaisverkostoihin

Riikka Anttila, kasvatustieteen yo, sosiaalikasvattaja. Outi Rantala, KM, sosiaalialan ohjaaja.

kuuluvia jäseniä. Maahanmuuttotutkimuksen piirissä Suomessakin on viime vuosina alettu keskustella transnationaaleista verkostoista ja diasporasta (Tiilikainen 2003, 10-18).

Alitolppa-Niitamon sekä -Abdullahin (2001, 138-139, 144) mukaan kotimaan vaihtaminen ja koko sosiokulttuurisen ympäristön muuttuminen ovat haaste perheen sisäiselle dynamiikalle. Joissakin perheissä nämä muutokset ylittävät perheen hallintakyvyn. Tällöin perheen yhtenäisyys heikkenee ja sisäiset roolit muuttuvat. Kulttuurinmuutos sekä aiemmat elämäkokemukset saattavat horjuttaa maahanmuuttajaperhettä niin, että puoliset ajautuvat eroon (Puusaari 1998, 26-28).

Suomessa tutkimus maahanmuuttajien avioeroista ja yksinhuoltajuudesta on vähäistä. Monikulttuurisia avioliittoja on tutkittu enemmän (ks. esim. Heikkilä 2005; Leinonen 2003). Monikulttuuristen liittojen yleistyessä myös avioerojen määrä on kasvanut vuodesta 1991 eteenpäin. Heikkilä (2005, 28) toteaa Tilastokeskuksen tietoihin (2004) viitaten, että keskimääräinen eronneisuusluku on selvästi suurempi monikulttuurisissa avioliitoissa kuin liitoissa, joissa kumpikin puolisoista on syntynyt Suomessa. Tilastojen mukaan suomalais-ulkomaalaisten liittojen lisäksi myös kahden ulkomaalaisen avioliitto on Suomessa riskialttiimpi erolle kuin kahden suomalaisen liitto (Heikkilä 2005, 28).

Yksinhuoltajia Suomessa on vuonna 2004 ollut yli 184 000, joista laaja enemmistö (156 235) on äitejä. Yksinhuoltajaperheistä, joissa on äiti ja lapsia, ulkomaalaisten osuus on 4672. Ulkomaalaisten yksinhuoltajien määrä on kuitenkin kymmenessä vuodessa lisääntynyt huomattavasti. Vuonna 1990 heitä oli noin 500 (kuvio 1), nyt jo yli 4600 (kuvio 2). (Väestö- ja kuolemansyytilastot 1990, 1995, 2003, 2004).

Yksinhuoltajuus ei ole kokonaan Suomessa tapahtuneiden avioerojen seurausta, vaan Suomeen muuttaa myös yksinhuoltajaitejä (Heikkilä 2005, 28).

Salon maahanmuuttoyksikössä suunniteltiin Käsi käteen -projektia syksyllä 2003 yksinhuoltajia varten. Käsi käteen oli pilotti- ja kirjoitustaidottomia. (Projektin hankesuunnitelma 2003) Projektin valittiin albaaninaisia, jotka olivat saapuneet maahan kokonaisten perheiden jäseninä. Erottuaan naiset olivat jääneet yksin huolehtimaan alaikäisistä lapsistaan. Projektin kohderyhmänä oli alussa viisi perhettä, joissa äiti oli yksinhuoltajana. Perheissä oli yhteensä 27 alaikäistä lasta. (Projektin hankesuunnitelma 2003)

Hankkeen tavoitteena oli yksinhuoltajaperheiden syrjäytymisen ehkäiseminen ja mahdollisten lastensuojelullisten toimenpiteiden torjuminen (Projektin väliraportti 2004). Syrjäytymisvaarassa oleville albaaninaisille sekä heidän alaikäisille lapsilleen etsittiin toimivia ratkaisumalleja. Käsi käteen -projektin hankesuunnitelman (2003) mukaan projektissa pyrittiin edistämään kotoutumisen onnistumista tukemalla perheiden omia vahvuuksia ja voimavaroja. Jokaiselle maahanmuuttajanaisel-

le tehtiin oma yksilöllinen suunnitelma. Albaanikulttuurinerityistarpeet ja niiden huomioon ottaminen olivat toiminnan lähtökohtana.

Teorettinen tausta, aineisto ja menetelmät

Tämän artikkelin tavoitteena on kuvailla Käsi käteen -projektissa olleiden yksinhuoltajaäitien sosiaalisia verkostoja, sosiaalisen tuen merkitystä sekä vuoden varrella tapahtuvaa muutosta. Klefbeck ja Marklund (1990) ovat jakaneet yksilön sosiaalisen verkoston neljään kenttään tai lohkokon, johon kuuluvat perhe ja sukulaiset, koulun ja työpaikan suhteet, ystävät ja naapurit sekä ammattiauttajat. Näistä lohkoista perhe, suku sekä ystävät ja naapurit kuuluvat Bronfenbrennerin (1979) jaottelun mukaisesti informaaliselle tasolle ja viranomaiset formaaliselle tasolle. Formaalille viranomaissektorille sijoittuvat myös projektin jäsenet ja työntekijät.

Sosiaalista tukea määrittelemme Housen jaottelun mukaisesti eri osa-alueisiin. Housen, Landisin ja Umbersonin (1988, 540-545) mukaan tuki voi olla emotionaalista huolenpitoa, tiedollista, käytännöllistä tai materiaalista apua sekä arvostusta. Emotionaalinen tuki sisältää arvostusta, kiintymystä, luottamusta, huolenpitoa, sekä kuuntelua (House ym. 1988; Pelkonen 1994, 39; Peltonen 1994, 5). Housen ym. (1988) mukaan sosiaalinen tuki on yksilön tietoisuutta ihmisistä, joilta voi saada erilaista tukea. Tiedollinen tuki on neuvoja, ehdotuksia ja ohjeita. Materiaalinen tuki sisältää käytännöllistä apua, rahaa, työtä ja aikaa. (Pelkonen 1994, 39; Peltonen 1994, 5.) Tässä työssä mielen-

kiintomme kohdentuu erityisesti emotionaalisen tuen osa-alueeseen, mutta tarkastelemme myös tiedollista ja materiaalista tukea.

Granovetter (1983, 1995) jakaa sosiaaliset verkostot ”vahvoihin siteisiin” sekä ”heikkoihin siteisiin”. Tämän jaottelun kautta voimme erotella albaaniäitien sosiaaliseen verkostoon kuuluvien ja tukea antavien tahojen merkityksen heidän arjessaan. Vahvojen siteiden toimintaa kuvaa tiivis yhteydenpito, emotionaalinen läheisyys sekä molemminpuolinen luottamus. Vahvoja siteitä pidetään tärkeinä sosiaalisen tuen lähteinä ihmisen jokapäiväisessä elämässä, sillä ne tukevat yksilöä erilaisissa elämäntilanteissa. Vahvojen siteiden merkitys korostuu erityisesti stressaavissa elämäntilanteissa, koska niiden kautta yksilölle virtaa monenlaista sosiaalista tukea. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 69; Suutari 2002, 42)

Vahvat siteet ovat emotionaalisia suhteita, jotka ovat läheisiä ja vastavuoroisia ja joiden vaalimiseen käytetään yleensä paljon aikaa. Vahvoja siteitä voivat olla suhteet lapsuuden perheisiin, ystäviin ja sukulaisiin. Vahvat siteet luovat perusturvallisuutta yksilön elämään. Ne toimivat parhaiten jo olemassa olevien resurssien käyttöönottamisessa ja säilyttämisessä. Toisaalta ne voivat vaatia yksilöltä tiukkaa omistautumista, jolloin niistä voi tulla kontrolloivia kahleita. (Granovetter 1995, 158; Cotterell 1996, Suutari 2002, 41-42; Pehkonen 2004, 48)

Pehkonen (2004, 50) olettaa, että sosiaalisten siteiden vahvuudet voivat muuttua yksilön elämässä. Siteisiin liittyy tietty jännite, jolloin ne eivät ole vakaita. Vahvojen

siteiden merkitys voi muuttua elämän aikana. Sosiaalisilla suhteilla voi sekä liittyä yhteen että erota. Pehkonen toteaa myös, että muuttoliikkeen seurauksena sosiaalinen verkosto ei ole enää sidoksissa pelkästään maantieteellisesti yhteen paikkaan. Ihmissuhteet voivat kehittyä vahvoiksi ihmisen elämän eri osa-alueilla, ei vain esimerkiksi perheen kautta. (Pehkonen 2004, 51) Tässä tutkielmassa siteiden maantieteellinen välimatka korostuu kohderyhmän maahanmuuttajuuden vuoksi.

Granovetterin (1983, 201-202) jaottelun mukaisesti vahvojen siteiden lisäksi sosiaalisiin verkostoihin voi kuulua heikkoja siteitä, jotka ovat satunnaisia lähipiirin ulkopuolelle ulottuvia kontakteja. Heikkojen siteiden intensiteetti on vahvoja alhaisempi. Ihmiset, joihin niiden kautta kiinnitytään, jäävät suhteellisen etäisiksi tuttaviksi. Heikot siteet ovat ensisijaisesti siltoja yksilön ja uusien ihmisten ja mahdollisuuksien välillä. Niiden tärkeimpänä tehtävänä on avata yksilölle pääsy resurssihin, jotka jäävät lähiverkoston ulottumattomiin, tarkentaa Suutari (2002, 42). Heikot sosiaaliset siteet sopivat ensisijaisesti uusien resurssien tavoittamiseen (Granovetter 1983, 1995). Etäisempi ja harvemmin yhteyttä pitävä toimintatapa on heikoille siteille ominaista. Paradoksaalista on, että juuri heikot siteet ovat tärkeitä sosiaalisten verkostojen välisiä informaatiokanavia. Niihin sitoutuminen ei ole niin velvoittavaa, mutta niiden merkitys on tärkeä pienryhmien yhdistäjänä sekä informaation levittämisen väylänä. Vahvat siteet integroivat jäsenensä ryhmään, kun taas

heikot siteet yhteiskuntaan. (Pehkonen 2004, 48)

Pro gradu -tutkielmamme empiirinen aineisto muodostui albaaniäideille ja projektiin liittyville viranomaisille tehdyistä teema-haastatteluista sekä osallistuvaan observointiin perustuvista kenttäpäiväkirjoista. Viranomaishaastattelujen tavoitteena oli saada vertailunäkökulmaa heidän näkemyksistään siitä, mikä oli sosiaalisten verkostojen merkitys äideille ja miten verkostot olivat mahdollisesti muuttuneet projektivuoden aikana. Aineistonkeruussa lähdimme liikkeelle tammikuun 2004, jolloin projekti käynnistyi. Helmikuussa olimme mukana aloitustilaisuudessa, jossa paikalla olivat albaaniäidit, kaikki projektin työntekijät sekä työministeriön edustajat. Tämän jälkeen osallistuimme projektin ryhmäkokouksiin säännöllisesti noin kaksi päivää kuukaudessa, yhteensä 16 kertaa. Puhelinkeskusteluja oli lisäksi kolme. Osallistuvasta havainnointiamme pidimme tarkkaa päiväkirjaa, johon kirjasimme muistiinpanoja päivän tapahtumista, keskusteluista ja omista havainnoistamme sekä tutkijan roolista. Jokaisesta havainnointipäivästä kirjoitimme molemmat omat muistiinpanot. Muistiinpanoja oli yhteensä 93 tietokoneella kirjoitettua liuskaa.

Albaaniäitien haastattelut toteutettiin tammi-maaliskuun 2005 aikana. Haastatteluista puolet tehtiin heidän kodeissaan, yksi projektin toimitiloissa ja yksi Salon kirjastokahvilan kabinettihuoneessa. Haastattelut saivat itse päättää haastattelupaikasta ja ajankohdasta. Haastattelutilanteet olivat vapaamuotoisia ja keskustelunomai-

sia, ja niissä painottuivat kunkin yksilön elämän kannalta merkityksellisimmät teema-alueet. Suomen kieli vaati välillä tarkennusta, ja erityisesti aikamuotojen puutteellinen käyttö aiheutti ajoittain epäselvyyttä. Ilman aiempaa tutustumista kohderyhmään ja heidän elämäntilanteeseensa haastattelujen ymmärtäminen olisi ollut hankalampaa. Pystyimme tarvittaessa esittämään tarkentavia lisäkysymyksiä kontekstin ollessa entuudestaan tuttu. Olimme myös vuoden varrella tottuneet kommunikoimaan heidän kanssaan lyhyitä lauseita ja selventäviä esimerkkejä käyttämällä. Verkostokarttojen piirtäminen haastattelujen aikana helpotti ymmärtämistä. Nauhoitimme haastattelut, jotta myöhempi aineiston analyysi olisi mahdollisimman tarkkaa. Keskimääräinen haastattelu-aika oli 74 minuuttia. Nauhat litteroitiin sanatarkasti. Äitien osittain puutteellinen sanavarasto täydentyi muulla oheisviestinnällä.

Haastattelimme projektiin liittyvää seitsemää viranomaista kevään 2005 aikana. Projektin toimintaa pääasiallisesti ohjannutta virikeohjaajaa haastattelimme kentällä kerran jo keväällä 2004. Haastateltavina olivat projektin kaksi virikeohjaajaa, projekti-koordinaattori, maahanmuuttoyksikön sosiaalityöntekijä, kielenopettaja, työvoimaviranomainen sekä yhteistyökonsultti. Nauhoitimme ja litteroimme viranomaishaastattelut sanatarkasti. Haastattelujen keskimääräinen pituus oli 74 minuuttia. Haastattelut toteutettiin eri paikoissa haastateltavien toiveiden mukaan. Kuusi haastattelua tehtiin haastateltavien työpaikoilla, yksi haastatelta-

van kotona ja yksi Salon kirjaston kabinetihuoneessa. Tutkimuksessa halusimme tietoa maahanmuuttajaäitien kokemusten lisäksi siitä, kuinka yhteneviä asiakkaiden ja viranomaisten käsitykset ovat, joten kohdistimme heille identtisiä kysymyksiä. Työjärjestyksessämme pääpaino oli albaaniäitien haastatteluisa. Viranomaishaastattelut täydensivät niitä tuoden myös formaalin tason vertailunäkökulmaa.

Tulokset:

Sosiaalisen verkoston rakenne

Olemme koonneet äitien yksilöhaastatteluista ja henkilökohtaisista verkostokartoista kaksi ympyrädiagrammia. Ensimmäinen ympyrädiagrammi (kuvio 3) on koottu projektin alkuvaiheessa piirretyistä verkostokartoista ja toinen (kuvio 4) projektin loppuvaiheessa äitien haastatteluista sekä uudelleen piirtämistä verkostokartoista. Albaaniäitien sosiaalista verkostoa kuvaavassa diagrammissa keskiössä on albaaniäiti. Tutkielmassa mukana olleet neljän albaaniäitiä olivat 29-45 vuotiaita. Kaikilla äideillä oli kolmesta neljään lasta.

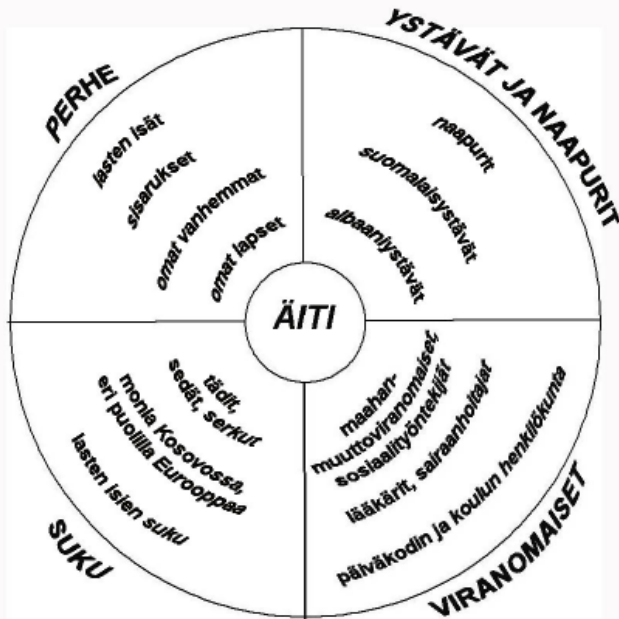
Informaalin osan muodostavat perheen, sukulaisten, ystävien sekä naapureiden lohkot. Perhesektorille kuuluvat äitien omat lapset, omat vanhemmat ja sisarukset sekä lasten isät. Sukulohkolle sijoituvat muut sukulaiset, kuten sedät, tädit ja serkut, sekä lasten isien suvut. Ystävien ja naapurien sektori koostuu albaaniystävistä, suomalaisystävistä ja naapureista. Formaalilla viranomaissektorilla ovat projektissa mukana olleet, maahanmuuttoyksikön viranomaiset,

terveydenhuoltohenkilöstö sekä päiväkodin ja koulun henkilökunta. Kuviossa äideille merkityksellisimmät ja läheisimmät kontaktit sijoittuvat lähimmäksi ympyrän keskiötä, äitiä.

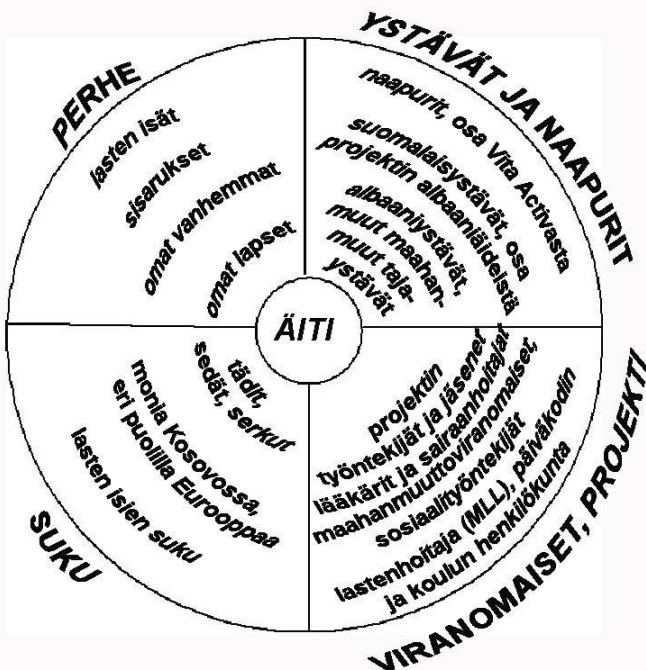
Ympyrädiagrammit eroavat toisistaan projektin alku- ja loppuvaiheessa siten, että osa projektin työntekijöistä ja jäsenistä on siirtynyt formaalilta viranomaissektorilta informaaliselle ystävien ja naapurit-sektorille.

Tulokset olivat keskenään lähes yhdensuuntaisia. Albaaniäidit toivat itse esille enemmän informaalin tason suhteitaan, kun taas viranomaiset huomioivat monipuolisemmin formaalin tason kontaktit. Kenttäpäiväkirjamerkinnoissa eivät korostuneet sukulaisuussuhteet, vaan painotus kohdentui kentällä havainnoituihin tilanteisiin ja siellä tapahtuviin kontakteihin. Projekti toi albaaniäitien verkostoihin uuden osa-alueen. Sekä projektin työntekijät että Vita Activan ryhmäläiset tulivat osaksi äitien verkostoja. Osa Vita Activan ryhmäläisistä siirtyi vuoden aikana myös äitien verkostojen informaaliselle puolelle.

”Mun mielestä on nää verkostot, et on näit ihmisii, joilta he voi kysyä. Ja sit he saa siit semmost, et he voi, et heidät hyväksytään johonkin ryhmään. He saa siit semmost, et me ollaan myöskin yks jäsen täs porukas. Mun mielestä olis tärkeä, et olis näit ihmisii edelleenkin, jotka pitäis yhteyttä heihin. Ihan näit tavallisiiki ihmisii, et ei pelkästään, et tietysti se, et on tää maahanmuuttajatoimisto ja nää palvelut siel, et tottakai se on tärkeä. Mut ihan yhtä tärkeä on se, et on ihan arkielämäs näit ihmisii, jotka pitävät yhteyttä, etteivät he

Kuvio 3. Yhteenveto albaaniäitien sosiaalisista verkostoista projektin alkuvaiheessa.

Kuvio 4. Yhteenveto albaaniäitien sosiaalisista verkostoista projektin loppuvaiheessa.

jää sinne yksin olemaan.” (Viranomainen 1)

Sosiaalinen tuki

Albaaniäidit saivat verkostoiltaan sekä emotionaalista että tiedollista ja materiaalista tukea. Sukulaisuus- ja perhesuhteet olivat keskeisiä. Emotionaalinen tuki näkyi huolenpitona, keskusteluna ja kuunteluna, kiintymyksenä, yhdessäolona ja yhteisöllisyytenä. Lapset olivat äitien elämässä tärkeitä ja heidän selviytymisestään kannettiin huolta. Omat lapset antoivat emotionaalista tukea sekä äitien että viranomaisien mukaan osoittamalla kiintymystään ja arvostustaan äideilleen. Lapset auttoivat kotitöissä ja tulkkauksessa. ”(Huokaus)...lapset, vain minä sanon, kiitos lapsille paljon... tämä on mun kaikki.” (Äiti 4)

”Yksinhooltajuus on, sen ympärillä se pyöri koko ajan, että se oli niinku se keskeinen asia ja lähtökohta, mikä heillä oli, että kyl sen ihan selvästi huomasi... et he on nimenomaan yksinhooltajia. Ja lapsista heil oli kova huoli. Ja... tunsivat vastuuta koko ajan lapsista ja et lapset oli ensimmäinen puheenaihe melkein, mistä se lähti liikkeelle. Että tuota niin enemmän he piti niinku lasten etua esillä aina kuin itteensä.” (Viranomainen 3)

Sukulaisuussuhteet olivat maahanmuuton seurauksena katkenneet päivittäisestä arjesta ja välimatkat olivat pidentyneet. Albaaniäidit ikävöivät ja kaipasivat läheisiään. Erityisesti oman äidin ja lasten isoäidin puuttuminen tuli esille sekä äitien että viranomaisien haastatteluissa. Kenttäpäiväkirjojen havainnot olivat samansuuntaisia. Oman äidin puuttuminen näkyi kasvatustuen puutteena.

Sekä äitien että viranomaisten mukaan osa äideistä sai kasvatustukea lastensa isiltä, osa taas ei. Osalle äideistä entinen aviomies oli kahle ja elämää vaikeuttava tekijä, osalle taas tuen antaja sekä emotionaalisella että materiaalisella tasolla.

”Se on tosi vaikee. Joskus minä olen surullinen, eilen minä puhuin minun äiti kanssa... sitten minä olen, minä ajattelen äiti, minä itken ja itken... oikeesti se ei kukaan ole sama sinulle kuin äiti. Ei ole lapsi, ei ole kukaan. Minä tykkään minun lapset oikeesti paljon, ja vielä minä tykkään minun äiti.” (Äiti 1)

”Se on toinen maassa ja minä tule tänne ja lapsilla ei ole kukaan sukulaiset, ei ole mummo, ei ole kukaan, ja lapset... Nyt me olemme laiva Saaran kanssa ja minä, Anni ja Toini. Me olemme sinne. Sitten lapset oli ihan hyvä ja hän kysy äiti onko hän ole meidän mummu... Joo ja minä sano joo se on, ja hän joka päivä, ei ole yksi päivä, ei unohda, ei ikinä unohda. Äiti, milloin se tulee... hän ole meidän mummo. Se tarvitsee mummo... Ja hän sanoo äiti sano milloin hän tulee tänne, meidän (oma) mummo. Minä sanon, Jumala tietää. Sitten minulle heti surullinen ja itkee...” (Äiti 1)

Albaaniäitien haastattelujen mukaan kaikilla oli ystävyssuhteita muihin albaaneihin. Näitä ystävyssuhteita he pitivät tärkeinä yhteisöllisyyden ja arvostamisen ilmentyminä. Vastaavasti osa albaaniäideistä koki muiden albaanien arvostuksen puutetta avioeron tapahduttua. Viranomaisten haastattelutulokset poikkesivat albaaniäitien haastattelutuloksista, sillä viranomaisten mielestä albaaniäideillä ei ollut verkostoissaan

muuta kuin sukulaisuussuhteiden tai projektin myötä syntyneitä albaanikontakteja.

Osalla albaaniäideistä oli joitakin suomalaisystäviä jo ennen projektia. Tämä tuli esille sekä äitien että viranomaisten haastatteluisa. Näissäkin ystävyssuhteissa kuuntelu- ja keskusteluapu oli tärkeää. Suomalaisystävät auttoivat äitejä myös tiedollisella ja materiaalisella tasolla tavaralahjoitukseen sekä suomen kieltä opettamalla. Sekä äitien että viranomaisten haastatteluisa mainittiin joitakin kontakteja naapureihin.

Formaalilla tasolla sosiaalisen tuen keskiössä oli maahanmuutto-toimisto ja sen viranomaiset. Tuki oli konkreettista auttamista ja neuvomista tiedollisella tasolla, mutta myös emotionaalista tukea, kuten kuuntelemista ja keskusteluapua. Sosiaalietuudet, tulkkipalvelut ja muut käytännön asiat järjestäytyivät maahanmuuttotoimiston kautta. Sosiaalityöntekijän merkitys oli viranomaisten mielestä keskeinen. Maahanmuuttoviranomaisten merkitys tuli vahvasti esille sekä äitien että viranomaisten haastatteluisa. Muuta formaalia tukea albaaniäidit saavat terveydenhuoltohenkilökunnalta sekä koululta ja päiväkodilta. Tiedollinen tuki korostui näissä vuorovaikutussuhteissa. Yksittäistapauksissa äidit olivat saaneet myös emotionaalista tukea. Albaaniäidit toivat lääkäreiden rohkaisun ja keskusteluavun esille, viranomaiset eivät.

”Minä löydän projektissa ystävät, sydämestään ystävät... minä puhun suomalainen. Minä löydän mun ystävät kuin mun perhe, kuin mun sisko, kuin mun veli, kuin mun, en tiedä, kuin mun äiti... Ja kun mun sisko puhuu jotain, minä

puhu tämä projektin naiset kaikki. Ja minä en ikinä, kun minä vain kuin kuollut, minä unohdan kaikki tämä projektin asiat.” (Äiti 4)

Projektin myötä suomalaisverkostot laajentuivat sekä äitien että viranomaisten mielestä. Viranomaiset korostivat suomalaiskontaktien merkitystä. Albaaniäidit itse pitivät projektin tuomaa yhteisöllisyyden tunnetta, arvostusta, kuuntelua ja keskustelua, kyläilyä ja huumoria tärkeinä. He totesivat, että osa Vita Activan ihmisistä sekä projektin työntekijöistä ovat kuin mummoja heidän lapsilleen. Tällöin formaalilla tasolla alkaneet kontaktit olivat syventyneet informaaliselle tasolle arjen vuorovaikutussuhteiksi. Osa projektin albaaniäitien keskeisestä vuorovaikutuksesta oli siirtynyt arjen tasolle, projektin ulkopuolella tapahtuvaksi toiminnaksi sekä emotionaaliseksi että tiedolliseksi ja materiaaliseksi tueksi. Äidit tukivat tällöin toistensa kasvatustehtävää hoitamalla toistensa lapsia, avustamalla rahallisesti sekä kuunnellen ja keskustellen huolitaan omalla äidinkielellään.

Projektin myötä tärkeiksi formaalin tason tuenantajiksi tulivat projektin työntekijät ja muut projektin jäsenet. Sekä äitien että viranomaisten haastatteluisa ja kenttäpäiväkirjamerkinnoissä toistuivat yhteisöllisyyden tunnusmerkit, kuten kyläilyt, huumori, keskustelu ja kuuntelu sekä molemminpuoliset arvostuksen osoitukset. Projektin kautta äidit saivat tukea kasvatukselleen niin emotionaalisella kuin materiaalisella ja tiedollisellakin tasolla. Suomen kielen taidon kehittämisen oli projektin keskeisintä tiedollista tukea. Lisäksi suomalais-

set neuvoivat asiapapereihin ja arjen tilanteisiin liittyvissä asioissa. Projektin työntekijät kokivat olleensa tärkeitä emotionaalisen tuen antajia kuunnellessaan ja keskustellessaan luottamuksellisesti. Osittain projektin toiminnassa ilmeni albaaniäitien keskinäistä arvostuksen puutetta ja emotionaalista etäisyyttä.

”Mun mielestä täytyis näis projekteissa enemmän ehkä kiinnittää huomiota siihen, et miten tukea näitä äitejä just näitten lasten suhteen. Et se on aika iso urakka, et kun nääkin on yksinhuoltajia, et he vastaa siit kaikesta. Et heill ei oo omassa kulttuurissaan sitä perinnettä, et he joutuu vastaamaan kaikista kodin ulkopuolisista asioista, et se on jo pelkästään iso muutos. Sit vieraan kulttuurin keskellä se on iso muutos ja sitten se, et se on ollut aika iso homma opettaa lapsillensa, et kun on monessa asiassa itekin epävarma, et kuinka täällä pitää mennä.” (Viranomainen 1)

Muutos

”Ennen projektia ei ollut ketään, minä yksin ja minä puhun paljon itse.” (Äiti 1)

”...Kun mä näin sen, et se tukiverkko, mikä heill oli ympärillä, niin se olis ollu se aviopuoliso ja ne lapset ja se ihan lähisukulaiset, mitä siin on. Ja kun se alko vähitellen murenemaan elikkä se mies poistu kuvioista. No kun se poistu kuvioista, sen jälkeen poistu ne kuvioista, ne perheet, joissa on isä ja äiti. Niin siihen ei jääny ketään. Ne jäi ihan yksin. Se oli just, et ne on ollu semmosess vaaramomentis syrjäytyä.” (Viranomainen 4)

Projektin toi albaaniäitien elämään muutosta sekä sosiaalisten verkostojen että sosiaalisen tuen

osa-alueilla. Albaaniäitien sosiaaliset verkostot laajenivat projektivuoden aikana. Äitien keskinäinen verkostoituminen, Vita Activan eläkeläisryhmä, muut maahanmuuttajat sekä projektin työntekijät tulivat osaksi äitien verkostoja. Uusista ihmissuhteistaan äidit saivat vuoden kuluessa sekä emotionaalista että tiedollista ja materiaalista tukea; näistä emotionaalinen tuki oli selvästi heille merkityksellisintä. Projektin yhteisöllisyys oli äideille arvokasta. Isovanhemmuuden tuki koettiin tärkeäksi kasvatuksen tukijaksi. Äitien vertaistuki oli keskustelua ja kuunteluyhteyttä omalla äidinkielellä. Osa äideistä sai toisiltaan myös käytännön apua kotitöihinsä ja lastensa kasvatukseen.

”Tämä projekti oli oikein. Joka päivä jotain uusi, uusi, jotain uusi asia...Tämä on aina hauska, kun olimme siellä. Aina jotain uusi, kuuntelemme tai teemme siellä. Kun Saara halua, teemme ruokaa...Me puhumme paljon ja teemme vitsi, me nauramme koko ajan siellä.” (Äiti 4)

”Vain minä ajattele, nyt ensimmäinen kerta minä olen vähän parempi ja lapset menee hyvin. Tämä on mun kaikki rakas.” (Äiti 4)

”Minulla on oikeesti ihan hyvä... Minä haluan (äänenpaino), minä haluan oppia, ensimmäinen kerta minun elämä minä haluan kirjoittaa ja lukea. Ja tämä on tärkeää. Tarvitsee...lapset, minä en osaa omat lapset auttaa, se on... sitten minä osaan.” (Äiti 1) Muutos näkyi äitien reipastumisena, itsetunnon kohoamisena sekä arjessa selviytymisen helpottumisena. Sekä äitien, viranomaisten että kenttähavaintojen mukaan äitien suomenkielen taito kehittyi sel-

västi. Viranomaiset totesivat naisten voimaantuneen ja esimerkiksi sosiaalityöntekijän tarpeen vähentyneen. Viranomaiset näkivät projektin antaneen naisille mahdollisuuden: heidät kohdattiin aidosti yksilöinä. Albaaninaiset kertoivat projektin tuoneen heidän elämäänsä toiveita, suunnitelmia ja myönteistä asennoitumista tulevaisuuteen. Tulevaisuus tuntui mahdollisuudelta. Projektin jatkuvuutta toivottiin. Muutos oli vasta alkanut.

”Mä nään sit tässä vaiheessa, kun nää naiset on voimistuneet, niin nyt heitä ei enää uhkaa mikään, et ei ei mikään ulkopuolinen, et hei näit lapsii ei näin kuulu kasvattaa...et nyt he ottaa sen positiivisena, koska se kotoutuminen on vihdoon ja viimein onnistunu, perustukset on luotu. He pystyy myös keskustelemaan siitä et hei, mitä tän lapsen kans, kun se teki näin ja näin, pelkäämättä et lapsi viedään pois.” (Viranomainen 7)

Tarkastelua

Lapset olivat äitien elämässä tärkeitä. Arjessa selviytyminen ja sosiaalinen tuki peilautuivat toistuvasti tulosten eri osioissa lasten ja kasvatustehtävän kautta. Äidit totesivat ajoittain omat voimavaransa riittämättömiksi kasvatustehtävässä. Viranomaiset korostivat yksinhuoltajuuden tukemisen tärkeyttä. Tutkielmamme albaaninaisilta puuttui usein Suomesa toisten antama tuki. Tämä tulos on samansuuntainen Tiilikaisen (2003), Soskolnen (2001) sekä Cairneyn ym. (2003) tutkimusten kanssa. Erityisesti oman äitinsä tukea he olivat usein kaivanneet yksinäisyyteensä. Bronfenbrennerin ekologisen teorian mukaisesti so-

siaalinen verkosto on tärkeä vanhemman kasvatustehtävän tukena.

Tutkimuksemme tulokset osoittivat, että maahanmuuttajataustaisia yksinhuoltajaitejä on tarpeellista tukea lasten kasvatuksessa. Ekologinen siirtymä vaikuttaa naisena ja äitinä toimimisen resursseihin, jolloin kasvatustehtävä vaikeutuu. Kasvatuskulttuuri saattaa olla vahva, mutta naiset eivät kykene kasvattamaan lapsiaan uudessa kulttuurikontekstissaan totutulla tavalla. Maahanmuuttajainaisia tulisi auttaa löytämään itse oman naiseutensa ja äitiytensä vahvuudet. Albaaniäitien keskinäisen vertaistuen merkitys oli tärkeä naisille. Hernández-Plaza ym. (2004) totesivat maahanmuuttajien saavan informaaleilta verkostoiltaan parhaimman sosiaalisen tuen. Formaali tuki voidaan kokea etäiseksi ja vieraaksi. Maahanmuuttajavanhempien kasvatustehtävän tukeminen asettaa haasteita esimerkiksi päiväkodin ja koulun henkilökunnalle.

Yhteisöllisyys on albaanikulttuurin ydin. Kulttuuri on voimakkaasti perhettä ja sukulaisuussuhteita vaalivaa. Albaaniäidit olivat kiinnittyneet vahvoihin siteihin omaan perheeseensä ja sukuunsa. Oma suku, kulttuuri ja kasvatusta sekä elämäkokemukset olivat äitien vahvuuden juuret. Sota ja maahanmuutto erottivat naiset ja heidän perheensä yhteisöllisestä kulttuurista. Raskas elämäntilanne ja suuri ekologinen siirtymä makrotason rajanylityksineen vaikutti perheen sisäisiin rooleihin ja selviytymiseen. Albaani-perheet ajautuivat eroon ja äideistä tuli lastensa yksinhuoltajia. Avioerotutkimukset (Lee 2005; Darvishpour 2003; Alitolppa-Niitamo

2002; Akpınar 1998) ovat osoittaneet, että perheiden sisäisten roolien muutos on eräs merkittävä syy maahanmuuttajien avioeroihin. Perhe mikrosysteeminä on perinteinen ekologisen teorian tarkastelukulma, ja perheen merkitys yksilön tukena on tärkeä. Albaaniäitien elämän yhteisöllisyydestä ja perheestä ei eron jälkeen ollut arjessa läsnä muita kuin heidän lapsensa.

Käsi käteen -projektissa mukana olleet viranomaiset näkivät mahdollisuuden vahvistaa albaaniäitien arjessa jaksamista heille yksilöllisesti suunnitellulla projektilla. Projekti oli viranomaislähtöinen, mutta sen sisältö muotoutui kohderyhmän tarpeista. Projekti on ollut yksi tärkeä osa albaaniäitien sosiaalista verkostoa. Projekti on tuonut albaaniäitien elämään muutoksen. Muutos on ollut nähtävissä kentällä sekä naisten olemuksessa, toiminnassa että kielitaidossa. Sosiaaliset verkostot laajenivat uusien ihmiskontaktien myötä. Mitä tapahtui, mikä oli sosiaalisen tuen merkitys tässä muutoksessa? Miten albaaniäitien saama sosiaalinen tuki muuttui?

Albaaninaiset kertoivat haastatteluissaan, että projektin parasta antia olivat kyläilyt, yhteiset ruokailuhetket, keskustelut ja yhteisöllisyyden tunne. Uudet ihmissuhteet antoivat albaaniäideille sekä emotionaalista että tiedollista ja käytännöllistä tukea. Projektityöntekijät ja Vita Activan naiset toimivat maahanmuuttajain naisten puolestapuhujina, tukijoina, auttavina ystävinä, kahviseuraa sekä ”varamummoina”. Näin he pääsivät lähelle – lähelle kuin sisko, kuin äiti.

Vita Activan ryhmäläiset olivat Käsi käteen -projektissa kolmannen sektorin toimijoita. Kinnunen (1998) korostaa kolmannen sektorin antaman sosiaalisen tuen merkitystä muuttuvissa elämäntilanteissa. Pohdimme Vita Activan ryhmäläisten roolia: onko toiminta formaalia vai informaalia? He toimivat aluksi formaalilla verkoston tasolla, mutta osa heistä siirtyi projektivuoden aikana informaalille tasolle. Vahvat yksityiset ja epäviralliset sosiaaliset verkostot auttavat ongelmatilanteissa niin, että esimerkiksi virallisten verkostojen olemassaolo käy tarpeettomaksi (Bronfenbrenner 1979; Forssen 1993, 144–145). Viranomaishaastatteluissa tuli esille sosiaalityöntekijän tarpeen väheneminen. Granovetter (1995) jaottelee sosiaalisen tuen heikkoihin ja vahvoihin siteisiin. Tarkastellessamme Vita Activan antamaa sosiaalista tukea totesimme, että näiden ihmisten tehtävänä oli olla siltana projektin loppuvaiheen ja albaaniäitien tulevaisuuden mahdollisuuksien välillä.

Albaaniäitien haastattelujen mukaan kaikilla oli ystävyys-suhteita muihin albaaneihin. Näitä ystävyys-suhteita he pitivät tärkeinä yhteisöllisyyden ja arvostamisen ilmentyminä. Vastaavasti osa albaaniäideistä koki muiden albaanien arvostuksen puutetta avioeron tapahduttua. Tämä tutkimustulos on samansuuntainen Akpınarin (1998) tutkimustulosten kanssa. Viranomaisien näkökulma poikkesi albaaniäitien kokemuksista, sillä viranomaisien mielestä albaaniäideillä ei ollut verkostoissaan muita kuin sukulaisuussuhteiden tai projektin myötä syntyneitä albaanikontakteja. Viranomaiset ko-

rostivat suomalaiskontaktien merkitystä. Voiko suomalainen päästä vieraasta kulttuurista tulevaa niin lähelle kuin se, jolla on sama kieli ja kulttuuritausta?

Maahanmuuttoyksikkö oli formaalilla tasolla naisten viranomaisverkoston ydin. Albaaniäidit olivat lähtöisin kulttuurista, jossa sosiaaliturvajärjestelmää ei ole. Viranomaisen rooli näyttäytyi heille erilaisena kuin suomalaisille. He saattoivat kokea viranomaiset enemmän ystävinä kuin ammattiauttajina. Viranomaisen toiminta henkilöityi sen sijaan, että otettiin huomioon taustalla vaikuttaneet laajemmat makrotason tekijät kuten lainsäädäntö ja resurssit. Tämä rooli tuntui viranomaisista ajoittain raskaalta ja vaativalta.

Tutkimusta tästä aihepiiristä tulisi jatkossa tehdä enemmän. Jatkotutkimusta olisi tarpeellista tehdä maahanmuuttajaäitien kasvatusresurssien vahvistamisesta. Vuorovaikutus lasten ja äitien välillä olisi kiinnostava tutkimusaihe. Lapset omana kohderyhmänään olisivat myös oma tärkeä alueensa. Maahanmuuttajaperheen kokonaisvaltaisen tukemisen merkitys ja sen ymmärtäminen onkin viime aikoina Suomessa tullut vahvasti esille.

Käsi käteen -projektin avulla saavutettiin hyvä alku projektin tavoitteiden toteutumiseksi. Projektin aloittaman työn haasteena on erityisesti jatkuvuus. Jatkuvuutta toivoivat niin asiakkaat kuin työntekijätkin. Äitien kasvatustehtävän tukeminen sekä mielekkään työn tai toiminnan järjestäminen vastaisuudessa ovat esille tulleita haasteita. Projektivuoden aikana hyvin käynnistynyt prosessi voi jatkaa kehittymistään viran-

omaisten keskinäistä yhteistyötä sekä suunnitelmallisuutta vahvistamalla.

ESR-rahoitteisten formaalisella tasolla käynnistettyjen projektien heikkoutena on usein toimintakauden jälkeisen jatkuvuuden turvaaminen. Miten turvata projektien jatkuvuus? Olisiko mahdollista lisätä tiiviimpää tietoa suuntautumista uusien projektien alkuvaiheessa siihen, että kolmannen sektorin ja sosiaalisen verkoston merkitykseen kiinnitettäisiin enemmän huomiota? Näin viranomaistasolta alkanut toimintamalli jatkaisi elämäänsä ihmisten arjessa.

”Et mulle jäi tästä projektista...semmonen onnistumisen maku. Ja se, miten tässä projektissa saatiin aikaseks, et todellakin nää naiset voimaantuivat, voimistuivat, kasvoivat omiin uusiin mittoihin. Se oli niinku tällanen ihana, et kun pysty siihen itsekin olemaan vaikuttamassa siihen jollain tasolla ja sulat sai nää naiset omiin hatuihinsa. Mut sitte se, ettei vaan jää tähän, et tälle tulis jatkoo ja kunnon jatkoo, et se olis tosiaan se vierivä kivi. Ja sit kun se vierii, niin siihen tulee taas uusia ihmisiä ja se olis konsepti, lähes konseptimuotonen. Ja lopulta se olis kunnon osa vastaanottopalvelua, ettei se olis enää projekti.” (Viranomaisen 7)

Kirjallisuus

Akpınar, A. 1998. Males Honour and Female's Shame: Gender and Ethnic Identity Construction among Turkish Divorcees in the Migration Context. Stockholm: Elanders Gotab AB.

Alitolppa-Niitamo, A. 2002. Maahanmuuttajien perhe-elämä säröilee. Helsingin Sanomat 10.2.2002.

Alitolppa-Niitamo, A. 2005. Maahanmuuttajataustaiset perheet ja hyvinvoinnin edellytykset. Teoksessa A. Alitolppa-Niitamo, I. Söderling & S. Fågel (toim.) Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin. Väestöliitto. Väestötutkimuslaitos ja Kotipuu, 37-52.

Alitolppa-Niitamo, A. & Abdullahi, A. 2001. Somalidiaspora Suomessa – muutoksia, haasteita ja haaveita. Teoksessa A. Forsander, E. Ekholm, P. Hautaniemi, A. Abdullahi, A. Alitolppa-Niitamo, E. Kytäjä & N. Quoc Cuong (toim.) Monietnisyys, yhteiskunta ja työ. Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia, 134-148.

Anttila, R. & Rantala, O. 2006. Lähellä ja kaukana. Sosiaalinen verkosto maahanmuuttajaäidin yksinhuoltajuuden tukena. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteen laitos. Turun yliopisto.

Bronfenbrenner, U. 1979. The Ecology of Human development. Cambridge. Harvard University Press.

Cairney, J., Boyle, M., Offord, D. R. & Racine, Y. 2003. Stress, social support and depression in single and married mothers. Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol 38, 442-449.

Cotterell, 1996. Social networks and social influences in adolescence. London: Routledge.

Darvishpour, M. 2003. Invandarkvinnor som bryter mönstret. Hur maktförskjutningen inom

iranska familjer i Sverige påverkar relationen. Akademisk avhandling. Samhällsvetenskapliga fakulteten. Stockholms Universitet.

Forsen, K. 1993. Suojaverkon lapsiperheet. Tutkimus kasvuo-olopuutteiden takia lastensuojelun asiakkaana olevien perheiden elämänhallinnan ongelmista ja perheiden kanssa tehdystä sosiaalityöstä. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Sosiaalipolitiikan julkaisuja, sarja A:2. Turku.

Granovetter, M. 1983. The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological theory* 1983. San Fransisco, Washington, London: Jossey-Bass Publishers.

Granovetter, M. 1995. *Getting a job: A study of contact and careers*. 2.nd edition. London: The University of Chigago Press.

Heikkilä, E. 2005. Monikulttuuriset avioliitot tilastoissa ja arjen elämässä. Teoksessa A. Alitolppa-Niitamo, I. Söderling & S. Fågel (toim.) *Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin*. Väestöliitto. Väestöntutkimuslaitos ja Kotipuu, 24-36.

Hernández-Plaza, S., Pozo, C. & Alonso-Morillejo, E. 2004. The Role of Informal Social Support in Needs Assessment: Proposal and Application of a Model to Assess Immigrants' Needs in the South of Spain. *Journal of Community & Applied Social Psychology* 14, 284-298.

House, J. S., Landis, K. R. & Umberson, D. 1988. Social Relationships and Health. *Science* 241, 540-545.

Huttunen, L. 2002. Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien

omaelämäkerroissa. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 861. Helsinki: Hakapaino.

Kinnunen, P. 1998. Hyvinvoinnin ruletti: tutkimus sosiaalisen tuen verkostojen jäsentymisestä 1990-luvun lopun Suomessa. Lapin yliopisto. Rovaniemi.

Klefbeck, J. & Marklund, K. 1990. Nätverkskartan. Teoksessa L. Svedhem (toim.) *Nätverksterapi. Teori och praktik*. Stockholm: Carlsson Bokförlag AB, 153-161.

Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998. Työtön: tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.

Käsi käteen -projektin hanke-suunnitelma. 2003.

Käsi käteen -projektin väliraportit. 2004.

Lee, E. 2005. Marital conflict and social support of Korean immigrants in the United States. *International Social Work* 48(3), 313-324.

Leinonen, J. 2003. Avioelämää Amerikan mantereella. Pohjois-Amerikassa avioituneiden suomalaisnaisten sopeutumisesta. *Siirtolaisuus-Migration* 1/2003, 3-13.

Marjeta, M. 1998. Kotimaassa tiedetään kuka minä olen. Selvitys maahanmuuttajien kotoutumisesta. *Moniste* 48/1998. Opetushallitus.

Novitsky, A. 2005. Maa vaihtuu – roolit muuttuvat. Teoksessa A. Alitolppa-Niitamo, I. Söderling & S. Fågel (toim.) *Olemme muuttaneet. Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytäntöihin*. Väestöliitto. Väestöntutkimuslaitos ja Kotipuu, 72-83.

Pehkonen, A. 2004. Kylä kutsuu. Tutkimus tulomuuttoproसेissa maaseudulle. Akateeminen

väitöskirja. Helsingin yhteiskuntapolitiikan laitos. Siirtolaisuustutkimuksia A 26. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.

Pelkonen, M. 1994. Lapsiperheiden voimavarat ja niiden vahvistaminen hoitotyön keinoin. Akateeminen väitöskirja. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 18. Hoitotieteen laitos. Kuopion yliopisto.

Peltonen, R. 1994. Sosiaalinen tuki, elämänhallinta ja koettu terveys keski-ikäisillä naisilla. *Socialpolitiska institutionen*. Åbo.

Puusaari, H. 1998. Kulttuurinmuutos koettelee maahanmuuttajaa: psykososiaalinen kohtaaminen. Teoksessa P. Pitkänen (toim.) *Monikulttuuriseen Suomeen*. Helsinki: Edita, 21–32.

Rapport, N. & Dawson, A. 1998. The Topic and the Book. Teoksessa N. Rapport & A. Dawson (toim.) *Migrants of identity: perceptions of home in a world of movement*. Oxford: Berg, 3–17.

Soskolne, V. 2001. Single Parenthood, Occupational Drift and Psychological Distress Among Immigrant Women from the Former Soviet Union in Israel. *Women & Health*, 33 (3/4): 67.

Suutari, M. 2002. Nuorten sosiaaliset verkostot palkkatyön marginaalissa. Akateeminen väitöskirja. Joensuun yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tiedekunta.

Tiilikainen, M. 2003. Arjen islam: Somalinaisten elämää Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Väestö- ja kuolemansyytilastot: Perheet 1990, Perheet 1995, Perheet 2003, Perheet 2004.